

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.921.8

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-9/9>

ПРАВО НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРОЦЕДУРИ HABEAS CORPUS ACT

THE RIGHT TO LEGAL ASSISTANCE AS A PART OF THE HABEAS CORPUS ACT PROCEDURE

**Байрачна Л.К., к.філос.н.,
доцент кафедри конституційного права**

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

**Тільна К.С., студентка II курсу факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого**

Робота спрямована на вивчення права на правову допомогу затриманого як частини процедури Habeas Corpus Act. Елементи процедури не були втілені в українське законодавство у буквальному її розумінні та не мають необхідних механізмів реалізації, тому дослідження цієї теми є актуальним.

Мета статті полягає в детальному аналізі права на правову допомогу. Для досягнення вказаної мети зроблена спроба розкрити процедуру Habeas Corpus Act в історичній ретроспективі, а також проаналізувати право на правову допомогу у правовій полеміці Конституційного Суду України.

Норми законодавчого акта Habeas Corpus Act (1679 р.), які лежать в основі процесуальних гарантій захисту права на свободу й особисту недоторканність, закріплені в Конституції України (ст. 29, 59, 131-2), що заклало фундамент для розгляду права на правову допомогу Конституційним Судом України.

Питанням надання правової допомоги було присвячено два рішення Конституційного Суду – у справі за конституційним зверненням громадян Г.І. Солдатова від 16 листопада 2000 р. № 13-рп/2000 та І.В. Голованя від 30 вересня 2009 р. № 23-рп/2009 щодо права вільного вибору захисника. У резолютивній частині рішень КСУ у цих справах зазначено, що положення ч. 1 ст. 59 Конституції України треба розуміти як право підсудного вибирати захисником своїх прав особу, котра є фахівцем у галузі права та має право на надання правової допомоги, а також гарантовану державою можливість будь-якій особі без неадекватних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань. Положення ч. 2 ст. 59 Конституції України слід розуміти як одну з конституційних гарантій, що надає підсудному можливість реалізувати своє право вільно вибирати захисником у кримінальному судочинстві адвоката. Крім того, особа під час допиту її як свідка має право на правову допомогу від обраної за власним бажанням особи у статусі адвоката, що не виключає можливості отримання такої допомоги від іншої особи.

Висновок Конституційного Суду від 31 листопада 2019 р., на нашу думку, поставив крапку у судовій полеміці, наголосивши на тому, що гарантування участі адвоката у наданні професійної правничої допомоги є позитивним обов'язком держави. Конституцією України гарантується можливість надання якісної професійної правової допомоги.

Ключові слова: habeas corpus act, свобода й особиста недоторканність, законність і обґрунтованість затримання, право на правову допомогу, професійна правничка допомога.

The work is aimed at studying the right to legal support of detainee as an element of the Habeas Corpus Act, it is important that the elements of the procedure are not translated in Ukrainian law in its literal sense and do not have the necessary implementation mechanisms, so the study is relevant.

The purpose of the study is a detailed analysis of the right to legal support. To achieve this goal, an attempt was made to reveal the procedure of the Habeas Corpus Act in historical retrospect, as well as to analyze the right to legal support in the legal controversy of the Constitutional Court of Ukraine.

The norms of the Habeas Corpus Act (1679), which underlie the procedural guarantees of protection of the right to liberty and integrity of a person, were confirmed in the Constitution of Ukraine (Articles 29, 59, 131-2), which laid the foundation for consideration of the right to legal support by the Constitutional Court of Ukraine.

Two decisions of the Constitutional Court were devoted to the issue of providing legal assistance – in the case of the constitutional appeal of a citizen G.I. Soldatov from 16.11.2000 № 13-rp/2000 and I.V. Golovanya from 30.09.2009 № 23-rp/2009 as for the right to freely choose a defender. The operative part of the decisions of the IEU in these cases states that the provisions of Part 1 of Art. 59 of the Constitution of Ukraine should be understood as the right of the defendant to choose a defender of their rights – a person who is a specialist in the field of law and has the right to legal support as well as the state-guaranteed opportunity for any person to receive legal support without undue restrictions.

Provisions of Part 2 of Art. 59 of the Constitution of Ukraine should be understood as one of the constitutional guarantees that gives the defendant the opportunity to actualize his right to freely choose a lawyer in criminal proceedings. In addition, during interrogation as a witness, a person has the right to receive legal support from a person of his or her own volition as a lawyer, which does not exclude the possibility of receiving such assistance from another person.

In our opinion, the summary of the Constitutional Court of November 31, 2019 put a full stop to the judicial controversy, emphasizing that guaranteeing the participation of a lawyer in providing professional legal support is a positive obligation of the state. The Constitution of Ukraine guarantees the possibility of providing quality professional legal support.

Key words: habeas corpus act, liberty and security of person, legality and reasonableness of detention, right to legal aid, professional legal aid.

Постановка проблеми. Правовий документ «Акт про краще забезпечення свободи підданих та про попередження ув'язнень за морями» від 26 травня 1679 р. є дуже важливим документом в історії англійського буржуазно-демократичного права. Цим актом встановлювалися процедурні гарантії особистої недоторканності особи, вводився інститут поруки та застави, а також встановлювалися обмеження строків тримання під вартою [1]. Про-

цедура Habeas Corpus широко використовується у країнах континентальної Європи. Вона закріплена в Конституціях і законодавстві Німеччини, Італії, Іспанії, Австрії. Відповідні норми містяться також у спеціальних законах про відшкодування цими державами матеріальної та моральної шкоди за незаконний арешт [2, с. 166].

Процедура Habeas Corpus була втілена в українське законодавство. Так, у ч. 4 ст. 29 Конституції України зазна-

частеся, що кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість із моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника. Вищезазначена норма Конституції корелюється зі змістом ст. 131-2 Конституції України, положеннями Законів України «Про безоплатну правову допомогу», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», ст. 20 та 213 (у п. 4 зазначено, що уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги) Кримінально-процесуального кодексу України.

Однак, на жаль, елементи процедури Habeas Corpus не були втілені в українське законодавство у буквальному її розумінні та не мають необхідних механізмів реалізації, що зумовило актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх наукових досліджень за проблематикою. Практичні питання, пов'язані з різними аспектами застосування процедури Habeas Corpus, були предметом досліджень відомих фахівців права: М. Баглая, С. Боботова, В. Бойцової, І. Вайль, А. Венгерова, Г. Гаджисва, А. Гуєва, С. Єгорова, Ю. Єременко, В. Єремяна, В. Єршова, О. Жидкова, О. Зеленцова, С. Зіманова, В. Зорькіна, І. Іллінського, В. Котока, Б. Лазарева, В. Лазарева, В. Лафітського, Ю. Ліфшиця, В. Маклакова, Л. Морозової, І. Мухачева, М. Нуделя, Ж. Овсепян, В. Чиркіна, С. Шах-рая, Ю. Шульженко, Б. Щетиніна.

Істотний внесок у розробку проблем процесуального права щодо захисту конституційних прав і свобод зробили європейські й американські вчені П. Арчер, І. Бомба, І. Беркович, А. Бланкенагель, І. Бретт, В. Галмаї, С. Герберт, Е. Гідденс, С. Голдбері, Б. Грей, Р. Дарендорф, З. Деста, П. Джаксон, М. Жабинський, М. Каппеллеті, Я. Лентовський, Х. Макгрегор, Н. Ні-Новські, Ласло Орбан, С. Піонтек, С. Попович, А. Рапопорт, Ф. Торп, О. Худ Філліпс, Е. Цоллер, Р. Ешлі та ін.

У цих роботах розглянуто теоретичні проблеми здійснення різних форм процесуального контролю за дотриманням конституційних прав і свобод особи, а також узагальнено досвід роботи спеціалізованих і неспеціалізованих органів зарубіжних держав, які безпосередньо його здійснюють. І хоча порушене питання науковцями висвітлено доволі широко, питання права на правову допомогу як елемента процедури Habeas Corpus Act не було належно вивчене.

Таким чином, **метою** є дослідження права на правову допомогу затриманого як елемент процедури Habeas Corpus Act. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі дослідницькі завдання: розкрити процедуру Habeas Corpus Act в історичній ретроспективі; проаналізувати право на правову допомогу у правовій полеміці Конституційного Суду України (далі – КСУ).

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначає О. Кушніренко, «Habeas Corpus» є однією з найважливіших правових процедур, які застосовуються в багатьох країнах світу [3, с. 46–47]. Простота і доступність застосування процедури Habeas Corpus Act в Англії були гарантією особистої свободи та засобом проти незаконного позбавлення волі.

Процедура Habeas Corpus складалася з таких етапів. Особа, затримана за підозрою у скоєнні злочину, мала право вимагати видати їй наказ Habeas Corpus, яким встановлювалися обов'язки особи (тюремного наглядача, шерифа та ін.), котра її затримала, у триденний термін доставити її до суду для розгляду причин затримання і можливого звільнення під грошову заставу. Попередньо посадова особа зобов'язана була «засвідчити істинні причини затримання заарештованого». У разі невиконання цієї процедури на посадових осіб, які затримали підозрюваного, накладався штраф у розмірі 100 фунтів, після другого подібного випадку – 200 фунтів, наступним було звільнення з посади. Якщо ж суддя відмовлявся

видати наказ Habeas Corpus, посилаючись на відпустку, він був зобов'язаний сплатити штраф у розмірі 500 фунтів стерлінгів. Всі перераховані штрафи йшли на користь ув'язненого.

В. Блекстоун у «Коментарях до англійських законів» визначає природу процедури Habeas Corpus таким чином: «Важливий і дієвий наказ для всіх випадків незаконного позбавлення волі – це наказ Habeas Corpus ad subjiciendum, який направлений особі, що затримала іншу особу, та який наказує їй визначити особу затриманого, вказавши день і причини його затримання та причини позбавлення волі ad faciendum, subjiciendum et sciendum. Зробити та прийняти все це та підкоритися всьому тому, що суддя чи суд, який видав такий наказ, вирішать із цього приводу» [4, с. 179].

Спроби втілення процедури Habeas Corpus були зроблені в багатьох країнах. Зокрема, у Російській імперії вже у XVIII ст. намагалися запровадити інститут Habeas Corpus. «Установа про губернії», прийнята Катериною II у листопаді 1775 р., закріпила створення Совісного суду. Якщо будь-хто протягом трьох днів тримався під вартою без допиту, то за його скаргу, не пізніше ніж через добу, він має бути доставлений у Совісний суд, який розглядатиме скаргу за незаконний арешт і прийматиме рішення про звільнення на поруки або підтвердить правильність такого арешту. За невиконання цих вимог встановлювався штраф для голови та засідателів суду. Звільнений Совісним судом повторного арешту за те саме діяння не підлягав. Створення Совісного суду в Російській імперії мало на меті впровадження процедури Habeas Corpus. На жаль, Habeas Corpus не вкоренився за Катериною II. Відомий лише один випадок застосування цього правила: у 1810 р. посадовець подав скаргу на те, що його тримали під вартою без допиту протягом трьох днів, однак остаточне рішення по цій справі було прийнято Сенатом лише у 1817 р., тобто через сім років [5, с. 385].

Ситуація змінилася із прийняттям Судових Статутів 1864 р.: тим, хто не укладав угоду з адвокатом, суд призначав його «за правом бідності». Для ведення цивільних справ осіб, що користувалися правом бідності, призначався присяжний повірений Радою присяжних повірених. Обов'язок ведення таких справ, у т. ч. і кримінальних, вважався однією з найважливіших функцій присяжної адвокатури. Справи мали вестися присяжними повіреними з особливою увагою і найбільш ретельно [6].

Конституційні акти Австрійської, а пізніше Австро-Угорської імперії закріплювали гарантії особистої недоторканності. Арешт, як зазначалося у ст. 8 Закону про права політичні 1848 р., може мати місце виключно тоді, коли особа була схоплена на гарячому, та лише за наявності наказу, виданого судом. Такий наказ мав бути вручений затриманому упродовж 24 годин.

Порядок затримання, тримання під вартою та гарантії особистої недоторканності надали були детально регламентовані Законом про охорону особистої свободи 1862 р., що став складовою частиною Конституційного закону про загальні права громадян королівства і земель 1867 р. Так, у дев'яти статтях закону зазначалося, що особа може бути заарештована лише за вмотивованим наказом суду, цей наказ відразу чи впродовж 24 годин мав бути пред'явлений затриманому; викликані будь-яким злочинним масштабні громадські заворушення не могли бути підставою для арештів; органи влади мали право затримати особу, але зобов'язані були впродовж 48 годин або відпустити її, або передати в руки компетентної влади; будь-яке обмеження особистої свободи, за відсутності на те законних підстав, при виконанні службових обов'язків кваліфікувалося як злочинне зловживання владою; якщо особа могла представити поручителя чи внести заставу, то арешт скасовувався [7, с. 642].

Конституційний закон про права громадян королівства і земель 1867 р. також містив норму, за якою у разі незаконного арешту держава була зобов'язана відшкодувати потерпілому збитки [8, с. 375].

Процедура Habeas Corpus була вдало втілена у США. А. Шаркова зазначає, що, будучи споконвічним інститутом кримінального процесу англосаксонської системи судочинства і найважливішою формою судового захисту прав особистості, процедура Habeas Corpus була органічно сприйнята правом США. Особливість американського варіанту цієї процедури полягає у тому, що клопотання Habeas Corpus може бути заявлено на будь-якій стадії кримінального процесу. Теоретично навіть засуджений може домогтися припинення справи за цією процедурою, якщо переконає суд у незаконності або необґрунтованості свого арешту, у зв'язку з чим суд повинен буде визнати незаконним і засудження [9, с. 216–221].

Варто відзначити, що першопочаткова концепція прав і свобод була досить обмеженою. Виходячи з індивідуального розуміння поняття свободи, тогочасна політична філософія підкреслювала, що суспільство вільних людей не потребує організуючої ролі держави, не потребує будь-яких соціальних інститутів, оскільки воно саме у змозі забезпечити прогрес на основі індивідуально-вільної діяльності кожного члена суспільства. Подібні ліберальні концепції відображені в XIX ст. у роботах А. Сміта, І. Бентама та Дж.С. Милля [10].

Загалом, в основі процесуальних гарантій процедури Habeas Corpus в англійському праві лежить дотримання конституційних прав людини, що проявляється в закріпленні в законодавстві права затриманого з'ясувати причини його затримання та вимагати від судді їх перевірки протягом 24 годин; права вважатися невинним, поки провина не буде доведена судом; заборони на отримання доказів вини шляхом психічного та фізичного тиску; права на звичайний, а не надзвичайний суд або суд з особливими повноваженнями. У британській правовій доктрині право на свободу особистості включає таємницю листування та телефонних розмов, захист від електронних засобів контролю за особистим життям, свободу совісті та віросповідання [11]. Звичайно ж, процедура Habeas Corpus мала певні недоліки. По-перше, вона не поширювалася на категорії тяжких злочинів (felony); по-друге, грошова застава, під яку міг бути відпущений затриманий, встановлювалася на розсуд судді, щоправда, «згідно з майновим станом затриманого і тяжкістю злочину» (ст. III). Згодом з'ясувалося, що судді королівських судів призначали занадто великі суми для застави, які затримані були не в змозі заплатити. По-третє, парламент мав право припиняти дію закону Habeas Corpus, що згодом неодноразово і відбувалося.

В епоху Тюдорів вищезазначені гарантії взагалі стали фікцією, а арешт без жодних підстав був звичною справою [12, с. 104–111]. Проте позитивні сторони процедури Habeas Corpus були очевидні. Особу, звільнену з цього наказу, не можна було знову ув'язнити та заарештувати за той самий злочин. Заборонялося переводити затриманого з однієї в'язниці в іншу, а також брати під варту без суду і слідства у в'язницях заморських володінь Англії. У законі були відображені принципи презумпції невинуватості затриманого, необхідності дотримання законності при затриманні, оперативного судочинства з «належної правової процедури» (due process of law).

Заборона довільного арешту і судовий контроль за недоторканністю особистості поширилися і стали невід'ємним атрибутом будь-якої правової держави. Отже, процедура Habeas Corpus вперше закріпила процесуальну гарантію особистої свободи людини. Її головне значення полягало у припиненні неправомірних і необґрунтованих арештів зі сторони державної влади.

Норми процедури Habeas Corpus Act лежать в основі процесуальної гарантії захисту права на свободу й особисту недоторканність особи та закріплені в конституціях багатьох країн світу (зокрема у ст. 29, 59, 131-2 Конституції України), що заклало фундамент для розгляду права на правову допомогу КСУ.

Одним із перших є офіційне тлумачення ст. 59 Конституції України в рішенні КСУ № 13-рп/2000 від 16 листопада 2000 р. у справі за конституційним зверненням громадянина Геннадія Івановича Солдатово щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України, ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України, ст. 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Необхідність в офіційному тлумаченні наведених правових норм громадянин Г.І. Солдатов обґрунтував тим, що під час попереднього розслідування кримінальної справи слідчий, прокурор і суд загальної юрисдикції відмовили йому в задоволенні клопотання про допуск як захисника, працівника приватної юридичної фірми, з якою він уклав угоду-доручення на представництво його інтересів у кримінальній справі. Зазначені посадові особи та суд посилалися на відсутність у працівника цієї юридичної фірми свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю. Така відмова, як стверджує Г.І. Солдатов, призвела до порушення його конституційного права на вільний вибір захисника своїх прав. КСУ зазначив, що конституційний припис «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» (ч. 1 ст. 59 Конституції України) за своїм змістом є загальним і стосується не лише підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного, а й інших фізичних осіб, яким гарантується право вільного вибору захисника з метою захисту їхніх прав і законних інтересів, що виникають із цивільних, трудових, сімейних, адміністративних та інших правовідносин, а не тільки із кримінальних [13].

КСУ наголосив, що положення «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» слід розуміти як конституційне право підозрюваного, обвинуваченого і підсудного у захисті від обвинувачення й особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, з метою отримання правової допомоги вибирати захисником своїх прав особу, котра є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Допуск приватно практикуючого юриста, який займається наданням правової допомоги особисто або за дорученням юридичної особи, як захисника ніяк не порушує право підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного на захист.

Щодо ч. 2 ст. 59 Конституції України про те, що «для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура», – це одна із конституційних гарантій, яка надає підозрюваному, обвинуваченому і підсудному можливість реалізувати своє право вільно вибирати захисником у кримінальному судочинстві адвоката – особу, котра має право на заняття адвокатською діяльністю [13].

Наступне офіційне тлумачення ст. 59 Конституції України КСУ надав 30 вересня 2009 р. у рішенні по справі за зверненням громадянина І.В. Голованя, яке стосувалося питання, чи має громадянин право на правову допомогу адвоката під час допиту його як свідка або у разі виклику для надання пояснень до державних органів і чи є це право однією з конституційних гарантій, що надає громадянину можливість вільно обирати своїм представником або захисником у будь-яких державних органах адвоката – особу, котра має свідоцтво про право займатися адвокатською діяльністю. За результатами розгляду справи КСУ зазначив, що під поняттям «кожен» слід розуміти всіх без винятку осіб – громадян України, іноземців та осіб без громадянства, котрі перебувають на території України.

Крім того, ця юридична норма закріплює гарантовану державою можливість будь-якій особі незалежно від характеру її правовідносин із державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі та формах, як вона того потребує.

Конституційне право кожного на правову допомогу за своєю суттю є однією з юридичних (правових) гарантій реалізації, захисту й охорони інших прав і свобод людини та громадянина, і в цьому полягає його соціальна значущість. Це право не може бути обмежено (ст. 64 Конституції України), воно є нормою прямої дії й у випадках, коли це право не передбачене іншими нормативно-правовими актами, повинне гарантуватися особі, бо Конституція України має найвищу юридичну силу.

Положення ч. 2 ст. 59 Конституції України «для <...> надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура» в аспекті конституційного звернення треба розуміти так, що особа під час допиту її як свідка в органах дізнання, досудового слідства чи дачі пояснень у правовідносинах із цими та іншими державними органами має право на правову (юридичну) допомогу від обраної за власним бажанням особи у статусі адвоката, що не виключає можливості отримання такої допомоги від іншої особи, якщо законами України щодо цього не встановлено обмежень [14].

Як слушно зазначив В. Беляєвич, ці два рішення КСУ у сукупності ґрунтуються на кількох правових ідеях, які визначили на певний період правову політику держави у питанні про надання правової допомоги, а саме:

- держава не обмежує особу у виборі захисника своїх прав лише адвокатами, особа має право звертатися до інших осіб, у т. ч. фахівців у галузі права, якщо закон не встановлює для цих осіб обмежень;

- через законодавство про адвокатуру та безоплатну правову допомогу держава реалізує конституційну гарантію права особи на отримання правової допомоги на професійному рівні;

- відсутність спеціального законодавства щодо надання правової допомоги іншими, крім адвокатів, особами означає, що держава не встановлює обмежень отримувати правову допомогу від осіб, які не є адвокатами, але й не заохочує до цього [15].

Правові позиції КСУ щодо правової допомоги відображені в Законі України «Про безоплатну правову допомогу», що набрав чинності 9 липня 2011 р. Право на правову допомогу тлумачиться саме у цьому Законі, де у ст. 1 зазначено, що *правовою допомогою* – це надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення.

Під правовими послугами відповідно до закону розуміється надання правової інформації; надання консультацій і роз'яснень із правових питань; складання заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім процесуальних); надання допомоги в забезпеченні доступу осіб до безоплатної вторинної правової допомоги та медіації (первинна правова допомога); захист від обвинувачення; здійснення представництва інтересів осіб, котрі мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складання процесуальних документів (вторинна правова допомога).

Прийняття зазначеного Закону України дозволило Україні отримати правову базу та інституціональний механізм для реалізації як закріпленого ст. 59 Конституції України права кожного на правову допомогу, зокрема у випадках, коли вона за законом повинна надаватися безоплатно, так і зобов'язань за низкою міжнародних договорів, які містять положення щодо надання правової допомоги й учасником яких є Україна (Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р.) які прямо чи опосередковано встановлюють зобов'язання для держав-учасниць надавати безоплатну та кваліфіковану правову допомогу малозабезпеченим особам у разі обвинувачення їх у вчиненні кримінальних правопорушень.

Проте навіть за умов існування офіційних тлумачень КСУ ст. 59 Конституції України, появи Закону України «Про безоплатну правову допомогу» на практиці виникали певні суперечності щодо питань обрання суб'єкта надання правової допомоги та відшкодування судових витрат за надані послуги, про що свідчить звернення приватного малого підприємства – фірми «Максима» – до КСУ в 2013 р., яке стосувалося питання неоднозначного застосування ч. 1 ст. 59 Конституції України щодо права кожного на правову допомогу та на вільний вибір захисника своїх прав, що має наслідком відмову у відшкодуванні в господарському суді судових витрат на юридичні послуги, надані не адвокатом, а іншим фахівцем у галузі права, і призвело до порушення конституційного права на правову допомогу й обмеження конституційного права на вільний вибір захисника. КСУ у своєму рішенні вказав, що у контексті ст. 59 Конституції України до складу судових витрат на юридичні послуги, які підлягають відшкодуванню юридичній особі у господарському судочинстві, належать суми, сплачені такою особою, якщо інше не передбачено законом, лише за послуги адвоката [16].

На наш погляд, поставив крапку в судовій полеміці висновок КСУ 31 жовтня 2019 р. у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) вимогам ст. 157 і 158 Конституції України.

КСУ у справі № 4-в/2019 від 31 жовтня 2019 р. дійшов висновку: «Ст. 131² викласти в такій редакції: “Для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Незалежність адвокатури гарантується. Засади організації та діяльності адвокатури і здійснення адвокатської діяльності в Україні визначаються законом. Виключно адвокат здійснює захист особи від кримінального обвинувачення”. Також у пп. 2.2.1 пп. 2.2 п. 2 мотивувальної частини Висновку КСУ зазначає: «Поняття “надання професійної правничої допомоги” не тотожне поняттю “представництво особи в суді”. Надання професійної правничої допомоги здійснюють адвокати, натомість представництво особи у суді може бути здійснене за вибором особи адвокатом або іншим суб'єктом. З аналізу ч. 1 ст. 131² Конституції України у системному зв'язку зі ст. 59 випливає позитивний обов'язок держави, який полягає у гарантуванні участі адвоката у наданні професійної правничої допомоги особі з метою забезпечення її ефективного доступу до правосуддя за рахунок коштів держави у випадках, передбачених законом» [17].

У свою чергу, у Пояснювальній записці до Проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» говориться про те, що право на професійну правничу допомогу – це гарантована Основним Законом держави можливість особи отримати високоякісні правничі послуги, які може забезпечити лише професійний адвокат, котрий пройшов спеціальну підготовку, а не будь-яка інша особа. Запропонована формула не заперечує права на правничу допомогу загалом, у т. ч. й безоплатну, яку можуть надавати інші, крім професійних адвокатів, фахівці-правники. Проте наголос робиться саме на гарантованому отриманні особою саме професійної допомоги.

Венеціанська комісія в п. 11 проміжного висновку «Щодо запропонованих змін до Конституції України в частині правосуддя» від 24 липня 2015 р. № 803/2015 чітко вказала: запропоноване уточнення, «що право, гарантоване ст. 59, стосується “професійної” правничої допомоги, тобто представництва практикуючим адвокатом, є позитивним».

Висновки. Процедура Habeas Corpus Act стала невід'ємною частиною законодавства багатьох країн, зокрема України, адже головною метою прийняття акта Habeas Corpus є прагнення до модернізації

й удосконалення юридичної процедури, пріоритетом якої буде право особи на свободу.

Довгий час тривала полеміка стосовно права на правову допомогу. Зрештою КСУ дійшов висновку, що право на професійну правничу допомогу – це гарантована Основним Законом держави можливість особи отримати високоякісні правничі послуги, які може забезпечити лише професійний адвокат, котрий пройшов спеціальну підготовку, а не будь-яка інша особа. Запропонована формула не заперечує права на правничу допомогу загалом, у т. ч. й безоплатну, яку можуть надавати інші, крім професійних адвокатів, фахівці-правники. Проте наголос робиться саме на гарантованому отриманні особою саме професійної допомоги.

Таким чином, зазначені зміни розширюють можливості особи на отримання саме професійної правничої допомоги та закладають основу для подальшого реформування інституту адвокатури шляхом створення в Україні єдиної самоврядної правничої професії, вдосконалення процедури захисту права особи на професійну правничу допомогу, що сприятиме реалізації принципу верховенства права.

Реалізація права на правову допомогу як елемента процедури Habeas Corpus Act гарантує надання якісної та висококваліфікованої правничої допомоги, метою якої є насамперед забезпечення ефективного захисту та відновлення основоположних прав і свобод людини та громадянина.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колеснікова В. Основні етапи розвитку прав людини. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2009. Вип. 83. Ч. II.
2. Саблін Д. Права человека : учебное пособие. Оренбург : ОГУ, 2004. 166 с.
3. Кушніренко О.Г. Процедура «Хабейс Корпус» та її втілення у законодавстві України. *Становлення сучасної науки* : матер. Міжнар. наук. конф., Прага, 2007. Publishing House "Education and Science" s. r. o. П., 2007. С. 46–47.
4. Ограничение гарантий неприкосновенности личности в английском праве. Habeas Corpus Act 1679 года и чрезвычайное законодательство в Англии. Москва : Госюриздат, 1957. 179 с.
5. Петрухин И.Л. Неприкосновенность личности и принуждение в уголовном процессе. Москва : Наука. 1989. С. 385.
6. Марков А.И. Правила адвокатской профессии в России. Санкт-Петербург, 1910.
7. Современные конституции. Сборник действующих конституционных актов. Т. 1. Москва : Книга по Требованию, 2013. 642 с. (Современные конституции: Сборник действующих конституционных актов. Конституционные монархии. Т. 1 / пер. под ред. и со вступ.: В.М. Гессен; Б.Э. Нольде, Бар. Санкт-Петербург : Кн. Скл. «Право», 1905. 651 с.
8. Хрестоматія з історії держави і права України. Т. 1: З найдавніших часів до початку ХХ ст. / уклад. В.Д. Гончаренко та ін., 2000. С. 375.
9. Шаркова А.М. Порівняльно-правова характеристика механізмів забезпечення прав затриманого: Habeas Corpus? Amparo de libertad та механізмів реалізації права на оскарження незаконного затримання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. Вип. 1. Т. 3. 2014. С. 216–221
10. Белічко Д.А. Habeas Corpus як процесуальна гарантія конституційних прав і свобод людини. *Наукова спільнота. Секція 2. Конституційне право України. Конституційне процесуальне право. Міжнародне право*. 2014. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-1081/> (дата звернення: 27.11.2020)
11. Дерюжинский В.Ф. Habeas Corpus Act и его приостановка по английскому праву. Юрьев : Типо-лит. Г. Лакмана, 1895. 428 с.
12. Сокальська О. Історичний розвиток гарантій особистої недоторканності на етапі досудового слідства: зарубіжний і вітчизняний досвід. *Публічне право*. 2014. № 4. С. 104–111.
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатов <...> Конституційний Суд; Рішення від 16.11.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00#Text> (дата звернення: 29.11.2020).
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря <...> Конституційний Суд; Рішення від 30.09.2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09#Text> (дата звернення 29.11.2020).
15. Беляневич В. *Адвокатська монополія – потреба часу*. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/advokatska-mopolija--potreba-chasu.html> (дата звернення 07.12.2020).
16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Приватного малого підприємства <...> Конституційний Суд; Рішення від 11.07.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-13#Text> (дата звернення 09.12.2020).
17. Висновок конституційного суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004v710-19#Text> (дата звернення 13.12.2020).